

Людмила Войналович

аспірант

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Соціально-політичні засади розгортання освітньої політики стосовно національних меншин в Україні в 20-30-х рр. XX століття.

Осмислення, реконструкція історико-педагогічного процесу, пізнання його закономірностей є необхідною умовою розвитку педагогічної науки і практики, особливо в час реформаційних змін. У нинішніх умовах виникає необхідність розгляду історії педагогіки у більш широких соціальних і антропологічних контекстах, а також привертання уваги до історичних коренів багатоаспектних процесів.

У стратегічних законодавчих та освітніх документах нашої держави: Конституції України, законах „Про загальну середню освіту”, „Про вищу освіту”, Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Державній програмі „Вчитель” – декларуються принципи багатоетнічності та полікультурності, ставляться завдання забезпечення освітніх запитів національних меншин, вільного володіння державною, рідною й кількома іноземними мовами, видання підручників та навчальних посібників українською мовою та мовами національних меншин. У зв’язку з цим одним із важливих завдань сучасної педагогіки є глибокий аналіз історичного та педагогічного спадку, збереження та розвиток духовних пріоритетів розвиваючої демократичної Української держави і на цій основі здійснення пошуку нових найбільш ефективних напрямів підготовки майбутніх учителів.

Культурний спадок народів України – це багатющий пласт культури, який ще мало вивчений. Недостатність знань про цей спадок, особливості розвитку освіти в умовах полікультурності зумовили нас звернутися до дослідження проблеми соціально-політичних засад розгортання освітньої політики стосовно національних меншин в Україні в 20-30-х рр. XX століття.

Населення України відзначається досить різноманітним етнічним складом. Крім українців (близько 3/4), значний відсоток становлять інші

східнослов'янські народи (росіяни, білоруси), а також євреї, західні і південні слов'яни (поляки, чехи, болгари, словаки). З інших етнічних груп найбільш численні романомовні народи (молдавани і румуни), греки, представники фінно-угорської (угорці, естонці) та тюркської (татари, гагаузи) мовних груп.

На динаміку чисельності і географічне розміщення українського населення помітно вплинули міграційні процеси, характер природного відтворення, етнокультурні взаємини, а також соціально-політичне розчленування в минулому української етнічної території. Як відомо, Україна входила до складу різних країн: царської Росії, Австро-Угорщини, а пізніше — Польщі, Румунії, Чехословаччини [4, с. 37].

Розглянемо, як формувався сучасний етнічний склад населення України. Перше місце в ієрархії етнічного складу населення Україні займають **росіяни**. У сільській місцевості найбільш компактні етнічні масиви російського населення знаходяться в смузі російсько-українського прикордоння – Харківська, Сумська, Луганська (Ворошиловградська) області і деякі південні райони України. Формування російського населення на території України було обумовлене складними соціально-політичними факторами, багатовіковими міжетнічними взаєминами, спільністю історичної долі східнослов'янських народів.

Найбільш етнічні масиви росіян виникли в XV-XVII ст. на Слобожанщині, пізніше, в останній чверті XVIII ст. – у Новоросії, Бессарабії на Буковині, меншою мірою в інших районах. Причому мали місце як урядова і поміщицька колонізація, так і стихійне заселення [5, с. 29 – 31].

Друге місце займають **білоруси**. Найдавніші поселення білорусів на Україні знаходяться у смузі українсько-білоруської етнічної території (Рокитнівський район Рівенської області). Значна кількість білорусів переселилась із Білорусії в східні райони Українського Полісся і на Слобожанщину після першого поділу Польщі. В кінці XVIII – на початку XIX ст. в Новоросії виникає ряд військових поселень з білорусів у зв'язку з необхідністю захищати південні землі від турецько-татарських нападів (села Бармашово, Явкіно). Виникнення інших білоруських поселень Півдня пов'язане з розвитком

капіталістичних стосунків і відносним аграрним перенаселенням у білоруських губерніях і особливо міграцією білоруського населення у промислові центри в радянський час.

Розселення **польського** населення на Україні, що історично склалося, було пов'язане перш за все з Правобережжям і Східною Галичиною. Саме тут сформувалися найбільш численні польські етнорелігійні громади в межах українського етнічного масиву.

У XVII –XVIII ст. після Люблінської унії збільшилася кількість переселенців з центральних районів Польщі, Мазовії і частково мазовського Поозер'я. Польська колонізація продовжувалась у XIX ст., особливо в період окупації західноукраїнських земель(1918–1939 рр.) [1, с. 398]. Переважна більшість поляків розселена в етнічно-мішаних селах Житомирської, Вінницької і Хмельницької областей.

Болгари. Болгари як національна меншина головним чином зосереджена у західних районах Одеської і приазовських Запорізької областей. Етнічно-мішані болгарські села є в кіровоградській та Миколаївській областях. Перші поселення болгар на Україні входили до Бузького козацького війська, а потім військових поселень Новоросії. В кінці XVIII – перших десятиліттях XIX ст. під час російсько–турецьких воєн болгари масами переселялись у Росію, рятуючись від турецьких репресій. Вони заснували великі поселення у південній Бессарабії з центром у Болграді, в Одеському повіті, Криму і в передмісті м. Миколаєва.

Інтенсивній колонізації болгар сприяло надання їм колоністських прав. У 1809—32 рр. тільки на півдні Бессарабії було засновано 36 поселень. Значною була болгаро-грецька (в офіційних документах болгари і греки не відокремлювалися) колонізація Криму у 1830 р., причому переселенці потрапляли в Росію морським шляхом з Варни. На початку 1860-х років, у зв'язку з захопленням значної частини Бессарабії боярською Румунією, внаслідок чого болгари позбувалися багатьох колоністських привілеїв, наданих їм російським урядом, вони стали переселятися у Приазов'я, заснувавши там 38

поселень (30 тис. чол.). Понад 69,5% болгар назвало рідною мову своєї національності, інші — російську і українську.

Чехи. Найбільші чеські поселення були засновані у Лубенському, Ровенському, Луцькому та Острозькому повітах Волинської губернії. Їх поява пов'язана з масовою еміграцією чехів у Росію наприкінці 1860 — на початку 1870 років після скасування кріпацтва. Царський уряд, зацікавлений у більш інтенсивному розвитку продуктивних сил, заохочував переселення чехів різними пільгами: чехи звільнялися від податків і військової повинності, мали право на адміністративне самоврядування та ін.

У перший етап колонізації було утворено чотири чеські волості: Ровенська, Дубенська, Луцька і Купичевська, до складу яких увійшли як окремі чеські села, так і чесько-українські. Згодом з'являються чеські села на півдні Поділля (Чехівка), в Криму (Табір, Богемка, Царевич) і в Приазов'ї (Новгородківка).

Євреї становлять переважно міське населення. Більшість євреїв називали під час перепису рідною російську мову, інші — ідиш і українську. Єврейське населення з'явилося на території сучасної України ще в епоху раннього феодалізму. Вже в X—XIII ст., за часів Київської Русі, існували громади слов'яномовних євреїв, так званих кенааним В XVI—XVII ст. тут з'являються переселенці з Польщі — ашкеназі, тобто європейські євреї, які розмовляли мовою германської групи індоєвропейської сім'ї (ідиш). Переселення євреїв з Польщі було масовим і в наступні десятиліття. У кінці XVII ст., після приєднання білоруських губерній у зв'язку з другим і третім поділами Польщі, значним було переселення євреїв у Новоросію.

Введення царським урядом у 1796 р. дискримінаційної «смуги осілості» (їм дозволялося жити лише в губерніях Правобережжя) призвело до того, що більшість євреїв поселилися у містечках і невеликих містах. На Правобережжі євреї, як і поляки, були розселені окремими етнорелігійними громадами.

У другій половині XIX ст., після заохочувальних заходів царського уряду, спрямованих на перехід євреїв у міста, їх чисельність швидко зростає,

виникають великі громади в Одесі та інших містах Півдня [4, с. 44].

З виникненням у 1359 р. Молдавського князівства до його складу увійшли території спільного проживання **молдаван** і слов'ян. Молдавани разом з росіянами і українцями боролися проти шляхетської Польщі і турецько-татарських агресорів, досить значний відсоток становили у складі запорізького козацтва.

З XVI ст. молдавські кріпаки, рятуючись від феодального гноблення місцевих господарів і репресій турецьких загарбників, під владою яких була Бессарабія, цілими сім'ями втікали на Україну, в «козацький край», де феодальне гноблення було не таким сильним. Стихійне переселення молдаван на землі України з областей, загарбаних Туреччиною, майже до середини XVIII ст. відбувалося не лише в райони Лівобережжя, а й на Поділля, південні частини Брацлавського і Київського воєводств та ін. Молдавани прибували з різних районів Бессарабії, а також «ханської Туреччини» (нижнього Придніпров'я), Буковини, «Польщі» (Правобережної України) і навіть Криму.

В XIX ст. молдавани у деяких повітах південної України посідали за чисельністю друге місце після українців (Єлизаветградська провінція, Херсонська губернія та ін.). Пізніше у зв'язку з потребами господарського освоєння Півдня виникає багато молдавських поселень між Південним Бугом і Дністром.

Румуни розселені в південно-західній частині Чернівецької обл. як змішано з українцями, так і окремими селами (найбільше в Глибоцькому районі, а також у Закарпатській області).

Найдавніші румунські села на Україні були засновані в XIII ст. вихідцями з північно-західної Валахії (Марамуреша) і південної Трансильванії. Вони поселилися на території сучасних Тячівського і Рахівського районів Закарпаття і в деяких районах Північної Буковини. Дещо пізніше, в кінці XIV ст., виникли відомі поселення Діброва (Нижня Апша) та Середнє Водяне (Апша) на Закарпатті.

Зі створенням Румунської держави (середина XIX ст.) частина молдаван колишнього князівства Молдавії під впливом новоутвореної румунської

державності поступово почала вважати себе румунами, тоді як молдавани, які не увійшли до Румунії (більша частина Бессарабії), зберегли свою етнічну самосвідомість. Це особливо помітно в Чернівецькій області, де проходив державний кордон між Австро-Угорщиною і Росією.

Греки (самоназва — елліни) на території України живуть переважно в приазовських районах Донецької обл. і містах південної України. Переселення греків відбувалося в давні часи. Згодом неабияке значення відігравали спільність релігії і всебічні економічні й культурні зв'язки Давньоруської держави з Візантією. У Києві, Ніжині й інших містах існували грецькі громади. У другій половині XVIII ст. греки входили до складу військових поселень Півдня. Згодом частина їх увійшла до міського населення як купці і ремісники. Найбільш компактний етнічний масив грецького населення було утворено у Приазов'ї наприкінці 1770-х р. греками-переселенцями з Криму (близько 18 тис. чол.), після проголошення його незалежним ханством. Грецьке населення Криму сформувалося протягом тривалого часу за рахунок вихідців з Греції (VI ст. до н. е.) та інших, пізніших етнічних компонентів. Про це свідчить етнічна неоднорідність переселенців з Криму у Приазов'я. Вони становлять дві групи: греки-елліни (новогрецька мова) і греки-татари (тюркська мовна група). На початку XIX ст. після російсько-турецьких воєн помітно зросла чисельність греків у селах Бессарабії. Більшість греків назвали рідною російську мову і лише 18,5% — мову своєї національності.

Перші **вірменські** колонії на сучасній території України виникли в Криму в X— XI ст. у зв'язку із загарбанням їхньої території арабами і турками-сельджуками, а також антивірменською політикою Візантії.

Найбільш компактні вірменські поселення з'являються на західноукраїнських землях. З XIII до XVIII ст. їх кількість досягла 20. У найбільш відомих з них (Львові, Кам'янці-Подільському, Могилеві-Подільському, Луцьку) існували вірменський міський уряд на чолі з війтом, вірменське представництво у посольстві.

Найвищого розвитку вірменські поселення досягли в XV—XVII ст. Однак під впливом ряду соціально-економічних факторів до XIX ст. більшість вірменських колоній розпалася [1, с. 159].

З поселень західноєвропейських колоністів (**німці, французи, голландці, швейцарці, австрійці та ін.**) дотепер залишилося лише кілька українсько-німецьких селищ у Закарпатті. Перед Великою Вітчизняною війною в південних і західних областях України проживала значна кількість потомків колоністів — вихідців з країн центральної і західної Європи, переважно Німеччини.

Перші шість поселень були засновані німцями в Борзнянському повіті Чернігівської губернії. Внаслідок «особливо пільгових умов», які були надані царським урядом західноєвропейським колоністам, кількість заснованих ними поселень швидко зростала, здебільшого в південних областях України. Лише у Приазов'ї з 20-х років до середини XIX ст. було засновано 48 поселень.

Західноєвропейські переселенці здебільшого були селянами або представниками найбільш розвинутих верств міського населення [2, с. 69].

Татари (самоназва — татар) — головним чином поволзькі, живуть переважно в міських поселеннях Донбасу. Етнічну основу їх становлять тюркські племена, які дійшли до середньої Волги і Прикам'я і змішалися з місцевими фінно-угорськими племенами. Кримські татари живуть переважно в Донецькій, Запорізькій областях і Кримському регіоні. Сформувалися з різних тюркськомовних племен (хозарів, половців, татаро-монголів), які проникли в Крим (VII—XIII ст.) і змішалися з місцевими етнічними групами [4, с. 47].

З вищезазначених фактів можна зробити висновок, що сучасні етнокультурні зв'язки населення України зумовлюються взаєминами народів у минулому, що населяли територію України, а також рівнем їх соціально-економічного розвитку.

Таким чином, освітній політиці стосовно національних меншин передували складні історичні та соціально-політичні процеси, що й зумовили виникнення та подальший розвиток освітніх навчальних закладів для національних меншин в Україні в 20-30-х рр. XX століття.

Перелік використаної літератури

1. Дашкевич Я. Р. Розселення вірменів на Україні в XI – XVII ст.// Український історичний збірник. – К., 1971. – Вип. 1. – С.156–179.
2. Кабузан В. М. Заселение Северного Причерноморья в XVIII – первой половине XIX в. – М., 1969.
3. Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов, 1983.
4. Наулко В. І. – Етнічний склад населення України. // Радянська школа. – К.,1990. – № 3. – С. 37–48.
5. Наулко В. И. – Развитие межэтнических связей на Украине. – К., 1975. – 296 с.
6. Якса Н. В. Теоретичні засади професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів до взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах полі культурності Кримського регіону: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка,2006. – 433с.